

Recenzja pracy doktorskiej

Autor: Dk. mgr lic. Robert Bińkowski

Promotor: dr hab. Grzegorz Grochowski

Tytuł: *Bezpośrednie przygotowanie młodzieży do sakramentu bierzmowania w parafiach archidiecezji warszawskiej. Studium pastoralnoteologiczne*

Akademia Katolicka w Warszawie, Warszawa 2024, ss. 300

Problematyka niniejszej pracy doktorskiej zatytułowanej *Bezpośrednie przygotowanie młodzieży do sakramentu bierzmowania w parafiach archidiecezji warszawskiej. Studium pastoralnoteologiczne* dotyczy jednego z najbardziej aktualnych wyzwań dla Kościoła i to nie tylko w Polsce. Powszechnie bowiem wiadomo, że dynamiczne przemiany sekularyzacyjne dotyczą przede wszystkim ludzi młodych a przygotowanie do przyjęcia sakramentu bierzmowania jest jedną z niewielu szans na systemową ewangelizację, katechezę i mistagogię młodzieży. Z powyższych względów wyrażam wdzięczność i uznanie dla promotora oraz doktoranta za wybór takiego tematu dla pracy doktorskiej. Współczesne opracowania, zwłaszcza z teologii pastoralnej, powinny być bowiem nie tylko poprawne naukowo, ale także rozwiązywać żywotne problemy pastoralne.

1. Problem i problematyka rozprawy

Główny problem badawczy niniejszej rozprawy został sformułowany następująco „W jaki sposób jest realizowane obecnie bezpośrednie przygotowanie młodzieży do sakramentu bierzmowania w archidiecezji warszawskiej i jakie zmiany należy wprowadzić w procesie przygotowawczym do bierzmowania?” (s. 13). Takie sformułowanie, również z zachowaniem formy pytania, jest ze wszech miar poprawne i powszechnie przyjęte w tego typu pracach naukowych.

Na uznanie zasługują także przedstawione w pracy, szczegółowe pytania badawcze i, co warto podkreślić, logicznie wynikające z problemu badawczego, tj.:

1. Czym jest sakrament bierzmowania i jak wpływa przyjęcie tego sakramentu na formację chrześcijańską wiernych?
2. Jakie doświadczenia z historii celebracji bierzmowania i przygotowania kandydatów do bierzmowania mogą być pomocne w formacji młodzieży do przyjęcia sakramentu pełni darów Ducha Świętego?
3. Jakie są wskazania Kościoła powszechnego, Kościoła w Polsce i w archidiecezji warszawskiej odnośnie (do) przygotowania (zwłaszcza bezpośredniego) młodzieży do sakramentu bierzmowania?
4. Jak przebiega obecnie bezpośrednie przygotowanie młodzieży do bierzmowania w archidiecezji warszawskiej?
5. W jakim stopniu wskazania odnośnie do przygotowania młodzieży do bierzmowania, zawarte w dokumentach Kościoła, znajdują swoje odzwierciedlenie w rzeczywistości podczas bezpośredniego przygotowania młodzieży do bierzmowania w archidiecezji warszawskiej?
6. Jak należy zmienić bezpośrednie przygotowanie młodzieży do bierzmowania, aby było ono bardziej efektywne? (s. 13-14).

W celu rozwiązania głównego problemu badawczego a także udzielenia odpowiedzi na pytania szczegółowe autor dysertacji wykonał nie tylko analizę dokumentów i literatury przedmiotu, ale przeprowadził również badania empiryczne. Zasługują one na szczególne uznanie, gdyż wnoszą nową wiedzę do refleksji nad formacją do bierzmowania i bezspornie dowodzą, że niniejsza praca naukowa posiada walor nowości, co uznawane jest dzisiaj za główne kryterium pozytywnej oceny prac naukowych.

Nieco zastanawia jednak użycie w podtytule terminu „pastoralnoteologiczne” zamiast „teologicznopastoralne”. Doktorant stosuje ten termin także w odniesieniu do „paradygmatu trzech etapów analizy teologicznopastoralnej” (pastoralnoteologicznej), który jest wręcz nazwą własną.

2. Struktura rozprawy

Na podkreślenie zasługuje najpierw przyjęta metodologia tej rozprawy doktorskiej. Jak słusznie twierdzi autor, praca jest inspirowana paradygmatem teologicznopastoralnym, ale nie jest z nim tożsama, choć posiada charakter teoretyczno-empiryczny. Taka dojrzałość metodologiczna jest rzadko spotykana na poziomie doktoratu i tym bardziej zasługuje na uznanie.

Zgodnie z wymogami metodologii teologii pastoralnej, zakładającej trzy etapy badawcze, struktura rozprawy wygląda następująco:

Rozdział 1. Rola sakramentu bierzmowania w formacji chrześcijańskiej w świetle dokumentów Kościoła i literatury pastoralno-katechetycznej.

Rozdział 2. Historia rozwoju form celebracji sakramentu bierzmowania i przygotowania wiernych do przyjęcia pełni daru Ducha Świętego.

Rozdział 3. Realizacja bezpośredniego przygotowania młodzieży do sakramentu bierzmowania w parafiach archidiecezji warszawskiej.

Rozdział 4. Wskazania pastoralne dotyczące bezpośredniego przygotowania młodzieży do sakramentu bierzmowania w parafiach archidiecezji warszawskiej.

Przedstawiona struktura pracy w pełni odpowiada przedstawionej wyżej głównej zasadzie metodologicznej i zawiera wszystkie wymagane etapy badawcze: normatywny (eklezjologiczny), kairolologiczny (socjologiczny) oraz prakseologiczny (strategiczny), choć nie jest to klasyczny paradygmat pastoralny ze względu na przedmiot badań.

3. Ocena wymiaru merytorycznego

Na początku oceny merytorycznej warto zaznaczyć, że Doktorant przeprowadził postępowanie badawcze wg naukowych standardów i już we wstępie przedstawił *status questionis* wskazując m.in. na publikacje Joanny Borowicz czy Marcina Falkowskiego, którzy zajmowali się podobną tematyką. Warto byłoby jeszcze wspomnieć nową publikację Dominika Kiełba (*Sakrament bierzmowania. Oczekiwania – realia – perspektywy*, Tarnów 2023), który przeprowadził unikalne badania podłużne kandydatów przygotowujących się do bierzmowania, czyli zarówno przed jak i po zakończeniu formacji, żeby wiarygodnie ocenić jej skuteczność. Na tle

współczesnej panoramy naukowej Doktorant umiejętnie wskazał lukę badawczą, której uzupełnienie uczynił celem swoich badań naukowych.

Na początku analiz autor rozprawy poprawnie wyjaśnia terminy stosowane w tytule a zwłaszcza termin „przygotowanie bezpośrednie do sakramentu bierzmowania” (s. 13). Warto podkreślić rzetelność doktoranta odwołującego się pośrednio do istniejących już określeń tego terminu, wywodzących się choćby z dokumentów Konferencji Episkopatu Polski, żeby zachować precyzję, zwłaszcza w kontekście częstego mylenia przygotowania bezpośredniego z bliższym.

Pierwsze dwa rozdziały niniejszej rozprawy doktorskiej to kompendium wiedzy na temat teologii sakramentu bierzmowania, przebiegu jego celebracji (także w ujęciu historycznym) oraz skutków, jakie wywołuje jego godne przyjęcie. Analizie tych kwestii doktorant poświęcił bardzo dużo miejsca, bo łącznie ponad 140 stron. Z jednej strony może zrodzić się pytanie czy potrzebne są aż tak bardzo rozbudowane analizy zagadnień teoretycznych, z drugiej jednak strony zamieszczona w jednym miejscu synteza niemalże wszystkich elementów teologiczno-liturgicznych dotyczących sakramentu bierzmowania może okazać się ważnym opracowaniem wykorzystywanym w dalszych analizach. Twierdzenie to jest zasadne także dlatego, że duża część przeprowadzonych analiz teologicznych bazuje nie tylko na opracowaniach, ale także na źródłach tj. dzieła św. Tomasza z Akwinu. Ponadto, o ile uczynienie przedmiotem analiz darów i owoców Ducha Świętego jest oczywiste, o tyle analiza charyzmatów i Błogosławieństw Ewangelicznych w kontekście bierzmowania jest rzadko spotykana, co można uznać za wartość dodaną.

Na uwagę zasługuje umiejętne pokazanie teologicznej jedności sakramentów chrztu i bierzmowania (s. 26nn). Autor rozprawy słusznie zauważa, że głównym darem otrzymywanym podczas bierzmowania jest sam Duch Święty a dopiero potem Jego siedem darów (s. 141). Zastanawiająca jest jednak kolejność omawiania darów Ducha Świętego, która odbiega od kolejności proponowanej w Katechizmie Kościoła Katolickiego (KKK 1831) i powszechnie przyjętej. Warto także unikać określenia „sakrament dojrzałości” (s. 17), bierzmowanie jest bowiem sakramentem inicjacji a nie dojrzałości chrześcijańskiej.

Rozdział drugi poświęcony został historycznej analizie formacji do sakramentu bierzmowania i form celebracji tego sakramentu. Jakość przeprowadzonych analiz należy ocenić wysoko, zwłaszcza w odniesieniu do inicjacji chrześcijańskiej. Doktorant ze znanstwem wymienia różne jej tradycje, tj. rzymsko-afrykańską (Tertulian, Cyprian, Hipolit Rzymski), aleksandryjską (Klemens Aleksandryjski, Orygenes) oraz syryjską (Pseudoklementyna) (s. 97). Bardzo pogłębione, i tym samym ciekawe, wydają się refleksje dotyczące instytucji starożytnego katechumenatu, który stanowił ramy przygotowania do przyjęcia sakramentów inicjacji chrześcijańskiej. Co ważne, Doktorant czyni na podstawie analizy pism Tertuliana i Hipolita Rzymskiego, uznawanych za wiarygodne źródła w tej materii.

Bardzo cenne wydają się także analizy posoborowych dokumentów Kościoła dotyczących przygotowania do sakramentu bierzmowania i jego celebracji. Autor rozprawy chronologicznie analizuje dokumenty Kościoła powszechnego, jak również Kościoła w Polsce. W odniesieniu do szczegółowych wytycznych na temat przygotowania do tego sakramentu słusznie odnosi się do *Instrukcji duszpasterskiej dotyczącej sakramentu bierzmowania* wydanej w 1975 roku a zwłaszcza do aktualnego dokumentu pt. *Wskazania Konferencji Episkopatu Polski dotyczące przygotowania do przyjęcia sakramentu bierzmowania z roku 2017*. Zasadnie dokument ten uznał Doktorant za główne kryterium oceny aktualnego stanu formacji do bierzmowania.

Zdaniem recenzenta, najważniejszym wkładem doktoranta w rozwój teologii pastoralnej są przeprowadzone przez niego badania empiryczne, ich analiza oraz wypracowane wskazania na przyszłość (postulaty) zawarte w rozdziałach trzecim i czwartym. Na uznanie zasługuje decyzja przeprowadzenia badań wszystkich form przygotowania do bierzmowania w archidiecezji warszawskiej, tzn. różnych modeli, które można uznać za klasyczne oraz formy opartej o program *Postcresima* stosowanej zwłaszcza w parafiach, w których funkcjonuje Droga Neokatechumenalna.

Metodologia badań empirycznych jest prawidłowa, bowiem autor rozprawy do badań ilościowych zastosował metodę sondażu, technikę ankiety oraz narzędzie kwestionariusza ankiety. Słusznie dobrał także grupę badawczą, którą były osoby odpowiedzialne za przygotowanie do bierzmowania w różnych parafiach archidiecezji warszawskiej. Warto podkreślić, że wprowadził zmienną niezależną odnoszącą się do

wielkości miejscowości, w której znajduje się parafia (s. 163). W tym kontekście wyróżnił 4 obszary badawcze: Warszawa, miasta do 25 tys. mieszkańców, miasta powyżej 25 tys. mieszkańców oraz wioski. Dobór próby dawał nadzieje na to, żeby wyniki badań były reprezentatywne dla całej archidiecezji.

Duża część pytań zawartych w kwestionariuszu dotyczyła kwestii organizacyjnych, takich jak czas rozpoczęcia i trwania przygotowania do bierzmowania czy wielkość grup. Znacząca część pytań odnosiła się do treści i metod stosowanych podczas formacji a także wykorzystywanych pomocy dydaktycznych (podręczników). Badania przeprowadził na przełomie lat 2020 i 2021 (czas pandemii Covid 19). Rozesłał kwestionariusze ankiety do 212 parafii, ale otrzymał tylko 78 odpowiedzi, z czego 75 kwestionariuszy zostało zakwalifikowanych do dalszych analiz. Współczynnik zwrotu wyniósł więc ok. 30%, co zapewne zaburzyło dobór próby reprezentatywnej, ale były to okoliczności niezależne od Autora. Sytuacja taka jest jednak współcześnie często spotykana ze względu na niechęć respondentów do wypełniania ankiet i sprawozdań.

Drugie badanie dotyczyło parafii stosujących program *Postcresima*. Ta forma przygotowania do bierzmowania prowadzona była jednak tylko w 5 parafiach, z czego 4 odpowiedziało za zadawane pytania. Zastanawiające jest jednak to, że to badanie przeprowadzone zostało w innym czasie, a mianowicie w miesiącach styczeń-marzec 2022 roku, co rodzi obawy o możliwość wiarygodnego porównania wyników. Ponadto drugie badanie miało inny charakter ze względu na małą próbę badawczą i brak możliwości zapewnienia anonimowości.

Trzeba przyznać, że wyniki badań przyniosły wiele cennych informacji na temat organizacji, treści, form i metod przygotowania do sakramentu bierzmowania w archidiecezji warszawskiej. Doktorant przeprowadził także analizę pomocy dydaktycznych stosowanych podczas przygotowania bezpośredniego do bierzmowania w badanych parafiach. Co ciekawe, badania obejmowały również liczbę tych kandydatów, którzy nie zostali dopuszczeni do przyjęcia bierzmowania (s. 188). Oprócz wymienionych danych, badania dostarczyły informacji na temat podstawowych parametrów religijności, ale nie samych kandydatów, ale ogółu wiernych badanych parafii. Chodziło tu o powszechnie znane dotyczące frekwencji

tw. *dominantes* i *communicates*. Ciekawe są także dane pokazujące, że średnia liczba kandydatów do bierzmowania, w stosunku do liczby parafian, największa jest w parafiach wiejskich (s. 174). Oznacza to przede wszystkim większą religijność mieszkańców mniejszych miejscowości a także inny profil demograficzny. Choć autor nie zawsze wyjaśnia przyczyny diagnozowanych zjawisk, można odnieść wrażenie, że różnica w religijności mieszkańców dużych miast i wsi jest znacząca.

Ważnym wymiarem badań, służącym wypracowaniu postulatów była ocena dotychczasowego modelu formacji do bierzmowania w parafiach archidiecezji warszawskiej. Pierwszym spostrzeżeniem jest malejąca liczba chętnych do przyjęcia tego sakramentu, co uwarunkowane jest nie tylko niżem demograficznym, ale również dynamiczną sekularyzacją. Badania potwierdzają także, że formy i metody stosowane podczas przygotowania są bardzo tradycyjne. Mało jest metod przeżyciowych, tj. kręgi biblijne i *lectio divina* a nawet formy modlitewne są rzadko stosowane (s. 198). Dominuje zatem przekaz wiedzy. Mało jest również metod umożliwiających osobiste doświadczenie Boga i wspólnoty, np. rekolekcji i pielgrzymek. Takie działania podejmowane są tylko w 6 parafiach, co stanowi 8% badanych. Bardzo rzadkie są także spotkania z rodzicami a to rodzina jest pierwszym środowiskiem formacji religijnej. W badaniach warto byłoby jeszcze zapytać o organizowanie klasycznych celebracji katechetycznych, które proponowane są przez Konferencję Episkopatu Polski.

Warto podkreślić, że zanim Doktorant przedstawił własne postulaty odnowy aktualnego modelu przygotowania do bierzmowania poprosił badanych o ich własne propozycje. Niestety aż 78,7% badanych nie zgłosiło żadnych postulatów. Pozostali proponują raczej ograniczenia niż rozwój domagając się m.in: skrócenia czasu trwania, stosowania indeksów. Zwracają także uwagę na brak zaangażowania rodzin oraz niewielką liczbę animatorów, którzy mogliby pomóc w formacji. Co ciekawe, z badań wynika, że w opinii odpowiedzialnych za formację do bierzmowania największą potrzebą są materiały multimedialne (s. 217).

Jak wspomniano wyżej, przedmiotem drugiej części badań była formacja realizowana według programu zatytułowanego *Postcresima*, który wywodzi się z Drogi Neokatechumenalnej. Zgodnie z założeniami tego modelu formacja do

bierzmowania powinna trwać 6 lat. Doktorant uznał, że *Postcresima* jest bardziej skuteczna niż klasyczny model formacji. Można jednak odnieść wrażenie, że jej dużym atutem, zdaniem Autora, jest organiczny związek z Neokatechumenatem. Długość i intensywność przygotowania sprawia jednak, że ma ono charakter elitarny i raczej nie przyjmie się w pozostałych parafiach.

W rozdziale czwartym Doktorant przedstawia wskazania pastoralne dotyczące przygotowania do bierzmowania w archidiecezji warszawskiej, co logicznie wynika z przyjętej metodologii i struktury rozprawy. Wydaje się więc, że w tym rozdziale nie ma już potrzeby powtarzania teologii sakramentu bierzmowania (s. 236) a także przypominania „historii celebracji bierzmowania” (s. 237). Także dane na temat ilości spotkań bardziej pasują do rozdziału trzeciego. Ponadto czasami zdarzają się powtórzenia, np. opis genezy programu *Postcresima* (s. 257).

Nieco dyskusyjne są też postulaty, bowiem Doktorant proponuje np., żeby bardziej dowartościować wiedzę o historii sprawowania sakramentu bierzmowania, np. o tym, że do IV wieku bierzmowania udzielano łącznie z chrztem a następnie przesuwano wiek udzielania tego sakramentu (s. 238). Autor rozprawy twierdzi także, że kandydaci do bierzmowania powinni znać szczegóły dotyczące starożytnej instytucji katechumenatu. Konsekwentnie postuluje, żeby pomoce dydaktyczne (podręczniki) zawierały więcej wiedzy np. na temat historii przygotowania do bierzmowania i historii celebracji tego sakramentu (239-243).

Doktorant ma pełne prawo do własnych propozycji, należy je uszanować i przemyśleć, tym bardziej, że rzucają nowe światło na propozycje zawarte np. we *Wskazaniach* KEP oraz licznej literaturze przedmiotu. Konferencja Episkopatu Polski proponuje bowiem, żeby w przygotowaniu bezpośrednim (parafialnym) nie skupiać się na przekazie wiedzy, lecz na umożliwieniu osobistego doświadczenia Boga i wspólnoty Kościoła. Z tych bowiem doświadczeń mogą rodzić się przeżycia, które stanowią konieczny komponent postaw religijnych. Innymi słowy, współczesne dokumenty i literatura proponują, żeby przekaz wiedzy realizować w szkole a w parafii akcentować doświadczenie i przeżycie. Z drugiej strony akcentuje się znaczenie preewangelizacji i ewangelizacji przez głoszenie kerygmatu

chrześcijańskiego. W tym kontekście pozytywnie można ocenić postulaty ograniczenia liczebności grup i większego zaangażowania rodziców.

Najcenniejsze jednak wydają się postulaty dotyczące formacji duchowej. Autor wskazuje tutaj szczególnie na nabożeństwa pokutne (s. 254), adoracje Najświętszego Sakramentu (s. 255), wspólne modlitwy a także rekolekcje, pielgrzymki, *lectio divina*, wolontariat, apostołstwo itp. Rację ma Autor wszędzie tam, gdzie podkreśla znaczenie budowania relacji międzyludzkich (s. 259).

Ze zrozumiałych względów Doktorant promuje program *Postcresima*, ale też słusznie podkreśla konieczność inspirowania się starożytnym katechumenatem, choć oczywiście dostosowanym do współczesnych uwarunkowań. Proponuje schemat: misterium – celebrowanie – przygotowanie – życie. Warto pogłębić tę propozycję przez nieco szersze ujęcie treści i metod

Przedstawione wyżej uwagi w żaden sposób nie obniżają wysokiej oceny merytorycznej rozprawy. Na podstawie przeprowadzonej analizy można bowiem stwierdzić, że problem rozprawy został prawidłowo rozwiązany a założenia badawcze zostały właściwie zweryfikowane. Tym samym cel rozprawy został osiągnięty. Co ważne, Doktorant ma świadomość, że temat jest bardzo szeroki i potrzebne są dalsze badania.

4. Ocena formalna

Praca doktorska została napisana poprawną polszczyzną, językiem zrozumiałym dla specjalistów, ale także komunikatywnym i dostępnym dla szerokiego grona odbiorców. Ważne są także przejrzyste tabele i wykresy z wynikami analizy ilościowej.

Doktorant zasadniczo dobrze dobrał źródła i literaturę oraz właściwie podzielił bibliografię załącznikową. Warto jednak wśród źródeł (wytworzonych) umieścić wypełnione kwestionariusze ankiety. Trudno także dostrzec w bibliografii załącznikowej dokumenty źródłowe, takie jak *Instrukcja KEP z 1975 roku* oraz *Wskazania KEP z 2017 roku*. Nie do końca jasne jest także umieszczenie *Podstawy programowej katechezy w źródłach* a *Programu nauczania religii* w literaturze przedmiotu. Ponadto warto zaznaczyć, że *Encyklopedia Katolicka* była wydawana

przez wiele lat a nie tylko w roku 1995. Zazwyczaj także, w monografiach wieloautorskich podawany jest zakres stron poszczególnych rozdziałów, czego tutaj często brakuje. Doktorant, cytując dokumenty czasami zamieszcza nazwę autora-institucji (np. kongregacja) a czasami sam tytuł dokumentu.

Wśród drobnych błędów formalnych można zauważyć także błędy interpunkcyjne, zamienne stosowanie cyfr łącińskich i arabskich w numeracji rozdziałów (np. w spisie treści). Autor wprowadził skrót AW (archidiecezja warszawska, ale czasami pisany jest on wielkimi a czasami małymi literami (158-159). Zdarza się błędna pisownia „odnośnie...(do)”, sporadycznie występuje brak spacji, np. „18liczba” (s. 162) oraz błędy gramatyczne, np. „to doświadczenie pozwalają” (s. 221); „treści... i jego wpływu” (s. 232); „do bierzmowanie” (s. 265). Czasami są różne wielkości czcionki (np. s. 261).

Powyższe kwestie zostały wyszczególnione w celu pomocy Autorowi w ostatecznej redakcji pracy przed jej wydaniem drukiem, co rekomenduję.

5. Kwestie do dyskusji

Pomimo wysokiej oceny recenzowanej pracy doktorskiej z jej lektury wyłaniają się pewne kwestie, które warto wyjaśnić i pogłębić.

- Doktorant przeprowadził dwa różne badania formacji do bierzmowania w parafiach stosujących model klasyczny i model oparty o program *Postcresima*. Prosiłbym o wyjaśnienie, dlaczego te badania zostały przeprowadzone w różnym czasie.

- W swojej pracy doktorskiej Autor stwierdza, że odchodzenie młodzieży od Kościoła świadczy o niskiej skuteczności katechizacji (s. 264), choć proces sekularyzacji jest dużo bardziej złożony i uwarunkowany różnymi czynnikami, często niezależnymi od Kościoła. Jednocześnie Doktorant, jako jeden z postulatów, proponuje przekaz szczegółowej wiedzy historycznej. Proszę o wyjaśnienie dlaczego taka wiedza mogłaby się przyczynić do budowania postaw religijnych współczesnej młodzieży.

6. Wniosek końcowy

Rozprawa doktorska autorstwa dk. mgra lic. Roberta Bińkowskiego zatytułowana *Bezpośrednie przygotowanie młodzieży do sakramentu bierzmowania w*

parafiach archidiecezji warszawskiej. Studium pastoralnoteologiczne stanowi oryginalne i twórcze rozwiązanie problemu badawczego ważnego dla nauk teologicznych, zwłaszcza teologii praktycznej i katechetyki. Autor kompetentnie przeprowadził analizy teoretyczne i empiryczne oraz dokonał udanej syntezy wniosków. Wykazał się dobrym warsztatem badawczym i samodzielnością prowadzenia pracy naukowej. Wobec powyższego stwierdzam, że recenzowana rozprawa doktorska w pełni spełnia warunki ustawowe stawiane tego rodzaju pracom naukowym. Wnioskuje zatem o dopuszczenie dk. mgra lic. Roberta Bińkowskiego do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

Ks. Paweł Makosa